

Початок осмислення й переосмислення ролі Росії у світі покладено. Коли і які будуть результати – прогнозувати поки зарано. На це все вельми потужно будуть впливати перебіг та результати подій нинішньої війни. Тож дочекаємось перемоги України.

Використані джерела та література:

1. Лукьянов Ф.А. На передовой. *Россия в глобальной политике*. 2022. Т. 20. № 3. С. 5–10
2. Тренин Д.В. Кто мы, где мы, за что мы – и почему. *Россия в глобальной политике*. 2022. Т. 20. № 3. С. 32–42.
3. Тренин Д.В. «Переиздание» Российской Федерации. *Россия в глобальной политике*. 2022. Т. 20. № 2. С. 27–33.

М.С. Держалюк

д.і.н.,

головний науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

**ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РФ – РЕЗУЛЬТАТ ЗГУБНОЇ
ПОЛІТИКИ ЇЇ НИНІШНЬОЇ ВЛАДИ**

Висвітлюються демографічні проблеми РФ. Виділяються основні їх причини і наслідки. Відзначається, що показники прискореного скорочення чисельності населення настільки стрімко розвиваються, що стали наближатися до рівня воєнного стану СРСР у 1944 р. Депопуляція населення є найбільш небезпечною проблемою для сучасної РФ. Результати перепису населення РФ (15 жовтня – 14 листопада 2021 р.), що його чисельність складає 147 млн. чол., піддаються сумніву.

Ключові слова: РФ, соціально-економічна сфера, демографічна криза, проблеми регіонів, причини і наслідки, шляхи подолання.

***Demographic Problems of the Russian Federation Are a Result of the
Ruinous Policy of Its Present Administration***

The article describes demographic problems in Russia. There are following reasons for ill demographic tendencies in Russia flagged out in the article. The

pace of population's ageing and its reducing is so harsh that it has approached to the figures of darkest war times of the USSR in 1944. Depopulation is the most dangerous problem for modern Russia. The outcome of the latest RF population census of 15 October – 14 November 2021 are in the public eye nowadays. Russian population increased in 2021 to 147 million people seem questionable.

Key words: *Russian Federation, socio-economic sphere, demographic crisis, problems of regions, cause and consequence, ways to overcome.*

У ході здійснення докорінних трансформаційних перетворень у РФ через відсутність забезпечення домінування правових, демократичних і ринкових механізмів прискореного розвитку базових галузей економіки і ефективних результатів, успішного вирішення соціально-економічних завдань, підвищення рівня життя громадян, не відбулося. Політико-правові та економічні реформи швидко завершилися встановленням олігархічної форми правління. В результаті цього до нинішнього часу лише у незначній частини громадян РФ життєвий рівень покращився, тоді як у переважній більшості з них цього не сталося.

Г.Явлінський (Москва) уже на початку XXI ст. відзначав, що 35% населення РФ зазнає труднощів у задовільненні своїх базових потреб. Привілейований в економічному та майновому відношенні олігархічний клас, який зумів заволодіти власністю, сировинними та фінансовими потоками, складав 5% населення. А решта 70-75% населення жило на рівні простого відтворення або навіть і нижче цього. У нинішні часи соціальна структура російського суспільства не змінилася. Як свідчить В.Ткаченко (Київ), частка вищого та середнього прошарків у суспільстві РФ є надзвичайно низькою і не перевищує 6%. У нижній частині середньої верстви перебуває до 27% населення. Чисельність нижчого прошарку зросла до майже 70%. Причому питома вага перших двох категорій продовжує скорочуватися, а третьої - зростати. Посилення прекаризації/люмпенізації російського соціуму склало основу для перемоги тоталітарної форми правління у цій країні [1, 2, с. 218–219].

Тридцятирічні результати існування цього режиму РФ продовжують негативно позначатися на демографічних процесах, оскільки саме їх визначальні складові з самого початку не отримали сприят-

ливого розвитку і зазнають величезної руйнації. Депопуляція населення Росії - це наслідок домінування упродовж багатьох століть загарбницької політики, постійних війн за розширення територій і поневолення чужих народів, перетворення її на світову імперію. Величезні мілітарні витрати цілковито покривалися за рахунок закріпачених народних мас. В результаті тривалої деструктивної економічної та соціальної політики людські ресурси в Росії остаточно вичерпалися. У радянський період настав фатальний кінець колишньому великому «руському» народові. У незалежній РФ джерела поповнення його потенціалу виснажилися і стали невідновлюваними. Непосильним тягарем стали величезні витрати на розвиток ОПК, а також на ведення повномасштабної війни проти України. Доки триватиме війна РФ проти України і діятимуть запроваджені міжнародні санкції, доти покращення економічного і соціального становища РФ унеможлиблюється. Депопуляцію населення спричинили й інші вагомні обставини: втрата колоній після розпаду імперії, недосконала модель державного устрою, слабкий розвиток всіх галузей економіки, безуспішність спроб модернізувати її чи хоча б змінити структуру експорту на користь готової продукції та інноваційних проектів; падіння цін на енергоносії та сировину, епідемія коронавірусу, низький рівень життя більшої частини населення; наростання стратифікаційного розшарування суспільства, соціальної нерівності громадян; погіршення ситуації на ринку праці, у сфері зайнятості; зниження освітнього і науково-технологічного потенціалу; значна еміграція російських фахівців, особливо молоді до західних країн; функціональна слабкість інститутів соціального захисту та уповільнення соціальної мобільності російських громадян. Так, розрив між Росією і країнами Західної Європи за продуктивністю праці збільшується. Пенсійну реформу 2019 р. негативно сприймають понад 80% малозабезпеченої та до 70% забезпеченої частини громадян РФ.

Величезних втрат зазнала освіта й наука усіх рівнів, система охорони здоров'я та його профілактики. Погіршується рівень медичного обслуговування росіян та отримання медичної допомоги, знижується тривалість життя населення, особливо серед чоловіків, переважають показники смертності над народжуваністю, складним є житлове, фінансове становище більшості молодих сімей, ускладнюється доступ до соціальної інфраструктури в умовах комерціалізації освіти, охо-

рони здоров'я. Гострою залишається проблема з дитячими садочками і школами у перенасиченій населенням європейській частині РФ та масовим їх закриттям у депресивних регіонах Сибіру і ДС, що підсилює демографічну кризу у РФ. Значний вплив на чисельне зменшення населення справляє масовий алкоголізм, куріння, наркоманія, неякісне харчування, відсутність жорсткого контролю за поширенням цих товарів у країні. Без радикального підвищення життєвого рівня населення, медичного обслуговування, профілактики захворювань, покращення якості праці медичних установ і працівників, розвитку вітчизняної фармакології, підтягування показників тривалості життя у чоловіків до рівня у жінок подолати прискорену його депопуляцію неможливо.

Наростає масова еміграція громадян РФ до Західної Європи, Америки та інших країн. За даними ООН 2020 р. з незалежної Росії в цілому емігрувало 10,6 млн. чол. Це третій результат у світі після Індії – 16,6 млн. чол. та Мексики - 13 млн. чол. За даними російських джерел, упродовж 2011–2015 рр. із Росії емігрувало 0,5 млн. фахівців вищої освітньої категорії. Кількість молодих вчених і висококваліфікованих спеціалістів, які виїхали з РФ за кордон упродовж 2012–2021 рр., збільшилася у 5 разів і зросла з 14 тис. осіб до майже 70 тис. осіб. Проведені у 2020 р. соціологічні опитування показали, що понад 20% молоді хоче після закінчення навчання виїхати з РФ і працювати за кордоном, оскільки «в іншій країні є більше можливостей реалізувати себе» [2, с. 248, 249, 282, 536]. У цьому значною мірою винне багаторічне зниження рівня життя і скорочення доходів населення та відсутність перспектив росту чи навіть їх відновлення до рівня 2013 р.

До вищенаведених факторів, через які демографічна криза продовжує прискорено наростати, додаються й інші, породжені досягненнями сучасної цивілізації. Йдеться про прогрес у побуті та способі життя, урбанізацію, домінування індустріально-промислових центрів, механізацію сільськогосподарського виробництва, які змінили сімейні традиції. Потреби у багаточисельній сім'ї, як це тривало століттями до цього, відпали. Під впливом результатів технологічної революції, доступу до світових джерел інформації у сучасній молоді докорінно змінилися система цінностей і ментальність. Зросли раціоналізм та матеріально-кар'єрні амбіції. Молодь, яка вступає у доросле життя, вважає, що для великої кількості дітей батьки не зможуть у

майбутньому забезпечити краще становище; добре розуміє, що багатодітні сім'ї значно більшою мірою приречені на напівбідне існування, бо держава не спроможна створити їм належні соціальні умови для повноцінного розвитку, здобуття освіти, медичного обслуговування, забезпечення пільговим житлом. А без такої підтримки діти з багатодітних сімей здебільшого не спроможні пробитися у середні та вищі прошарки суспільства, стати заможними, отже вони приречені поповнювати найбідніші верстви населення. Допоки питання багатодітних сімей залишатиметься прерогативою відповідальності лише батьків та рідних, а рівень турботи держави про них не стане пріоритетним, покращити демографічну ситуацію не вдасться. Криза може бути подолана лише завдяки рішучим заходам керівництва РФ, адже це є його першочерговим обов'язком. В останні роки цього не сталося, бо «новые русские», олігархат та й нинішня політична еліта не відають про те, що соціальні цінності, запити і потреби населення країни прогресують швидше, ніж вони про це здогадуються. Проблема щодо зростання народжуваності у РФ ставатиме все гострішою, допоки у політиці чинної влади належна турбота, готовність і здатність покращувати умови життя своїх громадян не стануть пріоритетними і першочерговими.

Постійно висока частка громадян, яка відноситься до категорії бідних, різке скорочення чисельності населення не тільки віддзеркалюють реальне становище сучасної Росії, а й складають для неї найбільшу національну небезпеку. МВФ прогнозує, що до 2025 р. Росія за обсяги ВВП на душу населення складатиме біля 13 тис. дол., посяде 70-у позицію у світі, за рівнем життя практично зрівняється з показниками Туркменістану. Російська «модель економіки держить абсолютну більшість населення у поміркованій бідності, – наголошує завідуючий відділом ринків капіталу ІМЕМВ РАН Я.Міркін. – З одного боку, немає голоду і холоду, штовхаючих на вулицю, з другого – не виростає справжній масовий, заможний середній клас, який може вимагати політичних свобод» [3].

Упродовж 1992–2016 рр., доки надходження від продажу енергоносіїв завдяки сприятливій кон'юнктурі цін на світовому ринку зростали, доти вдавалося збільшувати розміри зарплат і пенсій, відповідно доля населення з доходами нижче прожиткового мінімуму поступово зменшувалася з 34% до 8%. У наступні 2017-2022 рр. питома вага бід-

ного населення зростає з 8% до 16% і перевищила 22 млн. чол. Визнаючи зростання бідності в країні, Росстат 14 червня 2022 р. констатував, що 16 млн. чол. (11% населення) перебуває за межею бідності; це на 2,8 млн. чол. більше, ніж було у 2020 р. [4]. Показники реальної межі бідності постійно приховуються за ширмою фактичних даних щодо бідності, що формуються відповідними статистичними органами. За даними соціологічних опитувань майже 50% населення РФ, тобто 70 млн. чол., перебуває у стані реальної бідності.

Середня зарплата по РФ виглядає постійно зростаючою: у 2019 р. – 47,9 тис.; у 2020 р. – 51,3 тис.; у 2021 р. – 56,5 тис. рублів. Але без співставлення показників доходів, зарплат, більшості категорій населення по всій країні з реальними цінами, вартістю кошика обов'язкових товарів для життя, неможливо встановити їх справжню купівельну спроможність. У більшості округів, особливо північних, ціни у кілька разів є вищими у порівнянні з центральними і південними регіонами. Великі ножиці між цінами докорінно змінюють вартісну сутність доходів. Не випадково 82% опитаних росіян (соціологічні дані) вважає, що для фінансової незалежності їм потрібна заробітна плата у 75 тис. рублів. Ця планка на чверть є вищою навіть від середніх показників зарплати по РФ, не кажучи вже про доходи в основних регіонах країни [5].

Поглиблюється соціальна стратифікація суспільства за абсолютними параметрами матеріального благополуччя, розподілу доходів і власності між різними верствами і групами населення; наростає диференціація співвідношення між багатством і бідністю, рівнем розвитку й доступності до об'єктів соціальної інфраструктури, якістю і умовами життя, які ускладнюються регіональними диспропорціями і територіальними нерівностями. Особливо це проявляється у сфері володіння власністю і нерухомістю. Після трансформації: 20% найбагатших верств населення протистоять 80% збідненого населення. На 1% населення РФ припадає 71% національного багатства, колишньої суспільної власності Росії.

Житлове господарство продовжує перебувати на незадовільному рівні. У 2021 р. приріст введення житлової площі у РФ склав майже 13% (92,6 млн. кв. м) і став рекордним. Разом з тим, викликає занепокоєння те, що майже половина введеного у 2021 р. житла (47%) випало на 10 суб'єктів РФ. Трійка лідерів незмінна: Московська область – 9,2

млн. кв. м; Москва – 7,81 млн. кв. м; Краснодарський край – 6,28 млн. кв. м. На цю трійку припадає 25% введеного в експлуатацію житла у РФ. В одній Московській області споруджено більше житла, ніж разом у Сибірському, Уральському, Північно-Кавказькому і Далекосхідному федеральних округах. Якщо на 10 лідерів у 2020 р. припадало 45% введеного в експлуатацію житла, то у 2021 р. – уже 47%. Питома вага лише Центрального, Приволжського і Південного федеральних округів у введеному житлі 2021 р. складає 64%. Концентрація будівельної активності посилюється [6]. Це явна дискримінація інших регіонів РФ, особливо тих, які відіграють основну роль у структурі зовнішньої торгівлі, а звідси й у формуванні ВВП та у наповненні бюджету. Зусилля влади РФ в останні роки щодо зниження різкої різниці у рівнях соціально-економічного розвитку різних регіонів, особливо між європейською частиною та Сибіром і Далеким Сходом, реалізувати не вдалося. Дана проблема залишається особливо актуальною для РФ.

Серед усіх внутрішньополітичних проблем РФ саме демографічна ситуація є найскладнішою, і вона прискорено загострюється. Швидке і аномальне зменшення кількості населення РФ, насамперед «русских» як титульної нації, складає загрозу для майбутнього країни. Нечувано, щоб у країні з такими величезними запасами природних ресурсів, що складають до 60% світових запасів, територіями, обсяги яких становлять 1/9 всієї земної суші, темпи скорочення чисельності населення настільки стрімко розвиваються, що корелюються з показниками тяжкого воєнного стану СРСР 1944 р.

Аналіз змісту відповідних директивних актів РФ, стратегій і заasad внутрішньої й зовнішньої політики РФ у 2020-і рр. доводить, що соціально-економічні проблеми перебувають під постійною увагою керівництва країни. Але схвалені рішення свідчать лише про плани, спрямовані на їх усунення. Реалізація окреслених завдань, як правило, відбувається далеко не повною мірою. Вживані владою заходи виявилися здебільшого малоефективними, підтвердженням чого є висока смертність у 2021 р. (період піку епідемії), яка склала 0,5 млн. чол. Масове невдоволення з боку суспільства результатами проведеної владою антиепідемічної роботи було закономірним і справедливим.

У директивних актах нинішня демографічна криза за рівнем небезпеки серед внутрішніх загроз РФ визнається головною соціаль-

но-економічною проблемою. Хоча забезпечення умов для зростання населення хоч і набуло стратегічного рівня, проте перелому негативних процесів на позитивні не відбулося. Образ вимираючої країни продовжує залишатися за сучасною РФ, яку не безпідставно називають «демографічною ямою», «демографічною катастрофою», «вимираючою Росією», і переважна більшість фахівців продовжує звинувачувати у цьому нинішню владу. Вважається, що при такому соціально-економічному курсі керівництва РФ покращити демографічну ситуацію у РФ неможливо.

Відповідно до попередніх підсумків перепису населення РФ, проведеного упродовж 15 жовтня – 14 листопада 2021 р., чисельність населення РФ складає 147 млн. чол. проти 145 млн. чол. 2010 р. Приріст склав 2 млн. чоловік. Припускаємо, що нинішні результати перепису населення РФ не відповідають дійсності, вони штучно завищені щонайменше на кілька мільйонів чол. Це зроблено владою для того, щоб приховати катастрофічне зменшення чисельності населення в країні, що безпосередньо засвідчує про провал її соціально-економічної політики. Матеріали авторитетних міжнародних інституцій дають підстави для таких оцінок. За даними ООН, у наступні 30 років населення світу зросте на 35 %, а в РФ – скоротиться на 7% і ледве перевищить 102 млн. чол. Як вважають відомі фахівці РФ професори Ю.Антонов, А.Крупнов чисельність населення РФ на середину і кінець XXI ст. знизиться до 70-80 млн. чол., а доля «русских» складатиме меншість [7].

Демографічна криза посилює негативні політичні, воєнно-стратегічні, економічні та соціальні проблеми РФ. Прискорилося зміна етнокультурної структури населення РФ, її етноконфесійної складової: частка «русской» нації та представників християнської релігії у РФ скорочується. Натомість чисельно зростає питома вага населення, яке сповідує іслам. В основних сферах, особливо у політичному житті Росії, роль народів Кавказу і Середньої Азії підвищується. Наростає реальна загроза збереженню національної культури і самих корінних народів РФ; зміцнення електоральної підтримки діючого режиму за рахунок збільшення частки пенсіонерів та покоління 1970–1980-х рр; скорочення частки населення РФ у світовому населенні на фоні зростаючих зверхдержав.

Депопуляція населення породжує безпосередні негативні наслідки і для воєнно-стратегічної сфери. Постійне скорочення частки чолові-

ків призовного віку автоматично знижує мобілізаційний потенціал РФ в цілому, а стійке зростання еміграції з країни висококваліфікаційних спеціалістів веде до наростання дефіциту комплектування не тільки Збройних сил РФ та органів правопорядку, а й важливих галузей оборонного комплексу. Подальше скорочення чисельності та щільності населення у стратегічно важливих регіонах підвищує загрозу для національної безпеки країни. У зв'язку із стрімким приростом населення сусідніх з РФ азійських країн прогнозується масова імміграція та колонізація азійської території РФ цими народами. Збільшення демографічного диспаритету між РФ та суміжними країнами, посилення технологічного відставання Росії від сусідів породжує реальну небезпеку збереження цілісності територій, особливо на ДС і у Сибіру. Зменшення корінного населення при наростанні кількості мігрантів, особливо інших релігійних конфесій, на думку багатьох вчених РФ, може призвести до втрати територіальної цілісності федерації. При такій малочисельності може початися розпад країни і відділення національних автономій. Прогнозується, що першими територіальними втратами РФ можуть стати Сибір і Далекий Схід. Це пов'язано з низькою народжуваністю, падінням рівня життя на цих територіях, масовим відпливом звідси автохтонних жителів до європейської частини РФ.

Після розпаду СРСР у союзних республіках залишилося проживати понад 21 млн. осіб «русской» національності, а російськомовних понад 30 млн. осіб. У Москві вважалося, що при сприятливих умовах до РФ могли б повернутися до 30 млн. русских та вихідців з інших народів колишнього СРСР. Упродовж багатьох років розроблялися нормативно-правові акти сприятливого повернення насамперед етнічних «русских» на батьківщину, але вони так і не були схвалні.

Особливо загрозливою для РФ складається обстановка на Далекому Сході (ДС) та у Сибіру, де демографічна економічна і військова перевага Китаю стає все очевиднішою. Сибір та ДС складають понад 75% (майже 13 млн. кв. км) усієї площі і 16% населення РФ. Нині у Сибіру проживає понад 16 млн. чол., а на ДС – понад 7 млн. чол. РФ не спроможна підтримувати соціальні та побутові блага тамтешніх жителів на такому рівні, як це було в останні десятиліття СРСР. Через це населення Сибіру та ДС різко почало мігрувати до південних і європейських регіонів. За прогнозами фахівців, у цих регіонах відбудеться

найбільше скорочення населення: станом на 2050 р. воно складатиме у Сибіру – понад 10 млн. чол., а на ДС – 4 млн. чол.

Наростаюча економічна залежність ДС і Сибіру від зарубіжних інвестицій породжує незворотні тенденції, загрози для територіальної цілісності держави. РФ намагається не втратити ці регіони, що є надзвичайно багатими на природні ресурси. Успіхи РФ у цьому питанні залежать від темпів розвитку економіки, вирішення соціальної та демографічної проблем, створення сприятливих умов для проживання населення, розвитку інфраструктури і транспортних комунікацій.

Зменшення чисельності населення у цих регіонах, масовий відплив звідти кадрів і молодого покоління продовжується, що свідчить про те, що нарощуваних адміністративних і силових заходів недостатньо для перелому негативних тенденцій і особливо у планах збереження і зміцнення територіальної цілісності країни на ДС і у Сибіру. Великі надії влада покладає на реалізацію до кінця 2025 р. основних положень Стратегії просторового розвитку РФ щодо зупинення вищевказаних негативних процесів. Успішне виконання її положень передбачає перехід економіки країни від кризового стану до стійкого зростання, що має справити позитивний вплив і на соціально-економічну, демографічну та екологічну сфери особливо віддалених регіонів. До таких відносяться більша частина Сибіру, весь ДС та Північ РФ. Радикальною вважається пропозиція В.Путіна «реформувати систему державного управління Далеким Сходом ... на зразок російських імператорських генерал-губернаторств, підпорядкування цивільних відомств, служб і структур військовим адміністраціям». Для розв'язання гострої демографічної проблеми запропоновано розробити програму переселення на ДС жителів з демографічно перенасичених регіонів. Курування цих питань покладено на ФСБ, МВС та Міноборони РФ. Позитивні результати такої політики дозволять створити на східних кордонах Росії «мультиетнічний буфер», що буде перешкоджати потенційній небезпеці, пов'язаній з китайською міграцією, «знизить загрозу включення цих територій до сфери політичного впливу Китаю» [2, с. 428].

Збільшення народжуваності та чисельності населення РФ можливе у разі докорінного покращення основних складових соціально-економічної сфери, що можливе, на наш погляд, лише за умови зміни керівництва країни. Якщо не переломити негативні демографічні про-

цеси, депопуляція населення продовжуватиметься, що матиме неминучі катастрофічні економічні, національні, соціальні та безпекові наслідки для РФ.

Використані джерела та література:

1. Явлинский Г.О. Социально-экономическая система России и проблема ее модернизации. Москва, 2005. URL: <https://www.yavlinsky.ru/article/sotsialno-ekonomicheskaya-sistema-rossii-i-problema-ee-modernizatsii-2/>; Ткаченко В.М. Україна: Guo vadis - куди йдемо? Київ: ГО АПН, 2017.
2. Прогнозируемые вызовы и угрозы национальной безопасности РФ и направления их нейтрализации. Москва, 2021.
3. Доля расходов на еду у россиян подскочила до 10-летнего максимума. 19.02.2021 г. URL: <https://www.finanz.ru/novosti/lichnyye-finansy/dolya-raskhodov-na-edu-u-rossiyan-podskochila-do-10-letnego-maksimuma-1030101083>
4. За реальной чертой бедности в России оказалось почти 50% населения 26.03.2021 г. URL: <https://www.finanz.ru/novosti/lichnyye-finansy/za-realnoy-chertoy-bednosti-v-rossii-okazalos-pochti-50percent-naseleniya-1030249605>; В России в 2022 году резко повысился уровень бедности. 14.06.2022 г. URL: <https://www.dw.com/ru/rosstat-soobschil-o-rezkom-rostе-bednosti-v-rossii/a-62133592>
5. Россиянам для финансовой независимости нужна зарплата в 75 тысяч рублей. URL: <https://1prime.ru/finance/20210611/833908018.html>
6. Росстат представляет первую оценку ВВП за 2020 год. *Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики (Росстат)*. URL: <https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Xks15F7q/GDP-2020-1.pdf>; Россия ставит рекорды. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5230405>; В России стали строить больше жилья. 18.04.2022. URL: <https://mir24.tv/news/16504968/rosstat-v-rossii-stali-stroit-bolse-zhilya>
7. России грозит самая глубокая демографическая яма за всю историю. 18.08.2021 г. URL: <https://secretmag.ru/survival/v-yame.htm>; Эра одинокости. Сможет ли Россия восстановить большую семью. URL: <https://demografplatforma.ru/?p=1138>

О.Ф. Деменко

к.політ.н., доцент,
учений секретар

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОНТАЖУ ТОТАЛІТАРНОГО СПАДКУ У РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН У 1990-Х РР.

Проаналізовано особливості політики Республіки Казахстан щодо засудження тоталітарного минулого після здобуття незалежності упродовж 1990-х рр. Встановлено, що демонтаж тоталітарного